

O'ZBEKISTONDA XALQ CHOLG'U ASBOBLARINING SHAKLLANISH TARIXI

Ergashev Abduraxmonjon

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti Farg'ona mintaqaviy filiali Teatr san'at va Xalq ijodiyoti fakulteti "Professional Cholg'u ijrochiligi kafedrası" Cholg'u ijrochiligi yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Tursunov Begzod Shavkatovich

Teatr san'at va Xalq ijodiyoti fakulteti Professional Cholg'u ijrochiligi kafedrası o'qituvchisi

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada o'zbek xalqi xalq o'yinlarining tarixiy taraqqiyoti va shakllanish bosqichlari haqida ma'lumotlar berilgan. Bundan tashqari, u musiqali xalq raqslari va ularning asarlarini shakllantirishda intellektual shaxslarning hissasi va ifodalarini yoritadi..*

***Kalit so'zlar:** musiqa madaniyati, o'zbek xalq cholg'ulari, Maqomat, Shohnoma, Badoye' ul-vasot.*

***АННОТАЦИЯ.** В данной статье представлена информация об историческом развитии и этапах становления народных игр узбекского народа. Кроме того, он освещает вклад и проявления интеллектуальных деятелей в формировании музыкальных народных танцев и их произведений.*

***Ключевые слова:** музыкальная культура, узбекские народные инструменты, маканат, шахнома, бадое ул-васот.*

***ANNOTATION.** This article provides information about the historical development and stages of formation of the folk games of the Uzbek people. In addition, it illuminates the contributions and expressions of intellectual figures in the formation of musical folk dances and their works.*

***Key words:** musical culture, Uzbek folk instruments, Maqamat, Shahnoma, Badoye' ul-vasot.*

KIRISH

Ko'p asrlar davomida musiqa insonning mehnat faoliyati, turmush tarzi, his-tuyg'ulari, kechinmalari, fikr va intilishlarini aks ettiruvchi hamroh bo'lib kelgan. Insoniyat sivilizatsiyasining har tomonlama rivojlanishi va har bir xalqning o'ziga xos ijtimoiy-madaniy sharoitlari ularning musiqa taraqqiyotiga ta'sir ko'rsatgan. Har bir xalqning musiqadagi mazmuni, janrlari, badiiy ifodalarining boyligi, ritm, ohang va cholg'u asboblarida o'ziga xos xususiyatlar bilan ajralib turadiganligi ularning musiqiy kompozitsiyalarini alohida ajratib turadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

O'zbek xalqining cholg'u asboblari xilma-xil va jo'shqin bo'lib, mavjud deyarli barcha turlarini qamrab oladi. An'anaga ko'ra, o'zbek musiqasida ham vokal, ham cholg'u ijrolari unson bo'lib, yakka ovoz yoki cholg'u ma'nosini bildiradi. Bu an'ana vaqt o'tishi bilan saqlanib qolgan. Hozirgi kunda O'zbekistonda milliy cholg'u asboblarining ikkita asosiy turi mavjud:

Og'zaki an'anaviy cholg'u asboblari: Bular og'zaki an'anaga asoslangan, yozma yozuvsiz chalinadigan asboblardir.

Yozma an'anaviy cholg'u asboblari: Bular yozma nota yoki musiqiy notalar asosida chalinadigan asboblardir.[1]

Cholg'u asboblarining madaniy merosi tarixiy omillar ta'sirida shakllanib, har bir davrning o'zgaruvchan talablariga moslashib, uzluksiz evolyutsiyani boshidan kechirdi. O'zbek milliy cholg'u asboblari, ayniqsa, XX asrning 20-30-yillarida jadal rivojlanib, zamonning yuksak talablari darajasida yangilandi.

O'zbek musiqa madaniyatining ahamiyatini e'tirof etgan holda, uning mazmun-mohiyati, moddiy jihatlari va estetik jozibasi jihatidan rang-barangligini e'tirof etish zarur. Ko'rinib turibdiki, o'zbek xalq cholg'u asboblari asrlar davomida shakllanib, rivojlanib, xalq tarixini aks ettirib, uning madaniy qadriyatlari bilan uyg'unlashgan.

Tarixiy ma'lumotlar, adabiy asarlar, musiqiy risolalar turli o'zbek cholg'u asboblari rivojini yoritib beradi. Al-Farobiy (IX asr), Safiuddin Urmaviy (12-asr), Abdulqodir Marog'iy (14-asr), Ahmadiy (14-asr), Zaynullobiddin Husayniy (15-asr), Abdurahmon Jomiy (15-asr), Amuliy (16-asr) kabi allomalar. asr), Darvesh Ali Changiy (17-asr) esa o'zbek cholg'u asboblarini o'rganish va turkumlash orqali katta hissa qo'shgan. Alisher Navoiy kabi buyuk shoirlar ham o'z asarlarida cholg'u asboblariga qayta-qayta murojaat qilib, ularning ahamiyatini ta'kidlab o'tganlar.

20-asrda o'zbek cholg'u asboblarini o'rganishga Eyxgorn, Abdurauf Fitrat, Viktor Belyayev va boshqalar kabi olimlar salmoqli hissa qo'shdilar.[2]

O'rta Osiyo madaniyatiga oid tarixiy hujjatlar, adabiy asarlar va musiqiy risolalarda amalda qo'llaniladigan turli cholg'u asboblari nomlari berilgan. Musiqiy risolalarda ko'pincha cholg'u asboblarining tuzilishi, tuzilishi, turlari, tayyorlash usullari, ishlab chiqarishda qo'llaniladigan materiallar haqida ma'lumotlar mavjud. Borbad, ud, rud, qo'buz, g'ijjak, navha, nuzxa, qonun, chang, rubob, tanbur, dutor, ruhafzo, shammoma, o'rg'onun, sibizg'i, nayi anbon, chag'ona, cholg'u asboblari mashhur. karnay, daf, doyra, nog'ora, safoil kabilar va boshqalar.

Al-Forobiy, Abdurahmon Jomiy, Amuliy, Darvesh Ali Changiy, Abdurauf Fitrat, Viktor Belyayev, o'z qarashlari va qarashlarida ko'plab cholg'ular so'zlariga katta e'tibor berib, ularni amaliyotdagi o'rinlarini, falsafiy xususiyatlarini, va ma'lum darajada tasnifini boshqa etishganlar.[3]

Asosan, musiqiy cholg'ular ijrochilik amaliyoti turli yo'nalishlari bo'yicha qo'llanilib kelmoqda. Avvalo, oddiy cholg'ular yaratilib, kundalik hayotda keng foydalanilayotganligini kuzatish muhimdir. Bu turdagi cholg'ular har bir xalqning musiqiy dunyosida paydo bo'ladi va ular iste'molda ham ommalashtiriladi. O'zbek xalqi ijrochilik amaliyotida saqlangan cholg'ular, masalan, chang, qo'biz, sibizg'i kabi, amaliyotda oddiy va osonlik bilan tayyorlanadi.

Davrlar o'tishi va jamiyatning rivojlanishi bilan birga, cholg'ular so'zlar ham o'zaro tanazzul topib, mukammallasib borgan. Tarixiy manba'larda Qulmuhammad Udiyning ud cholg'usi yoki g'ijjak cholg'usining rivojlanishi va o'zgarmasi haqida ma'lumotlar mavjud. Cholg'ularning shakl va tarannum (ovoz) mezonlarini rivojlantirish, ularning ma'naviy qiymatini aniqlashda katta ahamiyatga ega bo'lgan.[4]

XIX asr oxiri va XX asrning boshlarida, o'zbekona chang va qashqar ruboblari shakllanib, ijrochilik amaliyotini sezilarli darajada rivojlantirdi. Ud va qonun so'zlari tiklanib, musiqiy amaliyotni kengaytirdi. Afg'on rubobi va kurd so'zlari ham o'zga xos musiqiy uslublar yaratishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Zamonaviy kompozitorlik ijodiyoti cholg'ularning oilaviy namunalari, masalan, chang, rubob, dutor, g'ijjak kabi turli xil cholg'ularni yaratishda ko'rsatib chiqdi. Pirovarda, zamonaviy jarayonlarga mos keladigan musiqiy cholg'ularning turli yo'nalishlari va xilma-xil tarkiblari kuzatildi. An'anaviy, qayta ishlangan, takomillangan, qayta tiklangan, yangi zamonaviy (hamda elektron) xil cholg'ular amaliyotda keng qo'llanilmoqda.

Cholg'ular, cholg'u musiqasi, va ijrochiligi o'zaro ko'rib chiqilganligi sababli, ularning rivojlanishi va takomillanishi o'rtasida aniq bog'lanish mavjud. Ijrochilik mezonining rivoji cholg'ular ko'lamini kengaytirish va ularning imkoniyatlarini oshirishda muhim rol o'ynagan. O'zbek an'anaviy cholg'ularining tarixiy shakllanishi ham, milliy an'analardan olingan karorlar asosida amalga oshirilgan. Kasbiy musiqa ijodiyoti va uning rivoji, ma'nosini cholg'ular bilan bir-biriga bog'liqlikni ko'rsatib o'tish zarur.[5]

Cholg'ular va cholg'u musiqasi an'analari o'zining shakllanish davri, ya'ni qadimiy zamonlardan xalq musiqa madaniyatining asosiy ko'nikmalaridan biri sifatida muhim ahamiyat kasb etgan. Cholg'ushunoslik ilmi fanda "organologiya"

deb nomlanadi va bu fanning rivoji uchun Sharq va G'arb olimlari tomonidan o'z taqqoslanishlari olib borgan.

Cholg'ularning ilk tasvirlari qadimgi odamlar tomonidan istiqomat joylarida, g'orlarda, qoya toshlarda o'yib chizilgan, imoratlarning peshtoqlarida va saroy devorlarida chizilgan suratlarda, sopol idishlarda va terrakota haykalchalarda paydo bo'lgan. O'rtacha Osiyo va O'zbekiston hududlarida, Afrosiyob, Dalvarzin tepa (Surxondaryo), Varaxsha (Buxoro), Ayritom, Zartepa, Qo'y qirilgan, va Qo'zi qirilgan tepalar (ko'hna Urganch) kabi qadimiy joylardan topilgan chizma surat va haykalchalar bu yo'lga qaror topgan. Qadimiy suratlarda arfa, ud, naysimon, va urma cholg'ular ko'rsatilgan. Musiqiy cholg'u ijrochiligiga bo'lgan talab va ehtiyoj ushbu suratlardan aniqlik bilan kuzatilishi mumkin. Chunki, bu suratlarda faqat ijrochilar yoki cholg'u asboblarning tasvirlari emas, balki Ayritom qazilmalaridan topilgan tarixiy obidalarda qadimiy Sug'd madaniyatiga xos ansambl, yani bir qator musiqachilarning cholg'ularni dasta bo'lib ijro etishiga oid tasvirlar ham kuzatilgan.[6]

Musiqiy cholg'ularning ta'rifini, ya'ni shakl-tuzilishlarini, nomlarini, va ijrochilarini tushuntirish, asosan O'rta asrlardan boshlab badiiy adabiyot asarlari va musiqiy risolalarida kiritilgan. Demak, O'rta asrlarga kelib qadimdan shakllanib takomillashib kelgan xalq musiqiy cholg'ulari ijrochilik amaliyotida o'z o'rnini topgan. Bu jarayon, xalqning yanada o'qilishi va rivojlanishi sababli olimlarning e'tiborini ham jalb qilgan. O.Matyoqubov "Maqomot" kitobida bu jarayonni quyidagi ma'noda bayon etgan: "Cholg'ullarga qo'rqinchli qiziqishlar muhitida musiqiy asboblarning ijrochilik faoliyatini ob'ektiv ravishda aks ettirishdir, degan ilmiy tushuncha yotadi. Forobiy ta'biri bilan aytganda, cholg'u asboblarning shakllanishi, avvalo, amaliyotda ko'rinadi. Ularning tembr-akustik xususiyatlari parda va tovush qatorlari bevosita ijro jarayonida shakllanadi va takomillanadi. Keyinroq, cholg'ular olimlar kuzatib borish va umumlashishiga zamin bo'lishi mumkin."

XULOSA

O'rta Osiyo madaniyatiga qiziqish G'arb mamlakatlarida o'rtib boradi va bu madaniyatni o'rganish maqsadida mutaxassislar to'plami tashkil qilinmoqda. Marko Polo, Vamberi, Ankomin, Leysek, Eyxgorn kabi sayohatchi etnograflar, tarixchilar, va kopelmeysterlar kundaliklarida bu hududdagi ma'lumotlarga ega bo'ldilar, va ularning topilgan ma'lumotlari keyinchalik yirik-yirik maqolalar va kitoblar shaklida nashr yozildi. Eyxgorn o'zining ko'ngil ochib ko'rishiga muvaffaq bo'lgan va butun O'rta Osiyoning tarixiy va madaniy jihatlarini o'rganish uchun

olamshumul muvaffaqiyatga erishgan bir sayohatchi sifatida namoyon bo'ldi. U holda, Eyxgorn ilk bor cholg'ular kolleksiyasini yig'ib, bu cholg'ularni bir qator shaharda namoyish etdi.

Adabiyotlar:

1. Alisher Navoiy «Badoye' ul-vasot», Mukammal asarlar to'plami, beshinchi tom, Toshkent., 1990
2. Begmatov S. «Maqom surnay yo'llari» Toshkent. 20044.
3. Matyoqubov O. «Maqomot» Toshkent. 2004
4. Matyoqubov M. «Surnay», Toshkent. 2003
5. Firdavsiy A. «Shohnoma», Toshkent. 1984
6. Fitrat A. «O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi», M. 1926

